Otto Schneid
Papers

E The Synagogue in Przemyśl, Poland

62:61

61

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/ottoschneid62_61

נפתלי שנייד

בית הכנסת העתיק של פשמישל ומקומו בתולדות הארכיטקטורה

בית-הכנסת העתיק של פשמישל, אשר אפילו תמונתו עודה בלבנו לא רגשי צער ואבל בלבד, אלא [illegible] גאוה על גדולה שהיתה היתה, תופס בתולדות הארכיטקטורה היהודית מקום נכבד עד מאד. נקבע מראש: הוא האב-טיפוס לקבוצה מיוחדת של בתי-כנסת מרובים, המהווים את הפתרון לבעיות תכנון ותרבות שנבעו ממהותו של בית-כנסת ומתפקידיו.

להבנת חשיבותו תדריך אותנו סקירה על עיקרי השאלות והפתרונות בבתי-הכנסת הקדומים ממנו.

מבחינה בחינות יש קווים מקבילים בין בה"כ זה ובין זה של וורמס על נהר ריין שנחרב גם הוא. התאריך 1034 הלבי"ע, כנראה רק על שנת [illegible] (ב-1301), אך עלם הבנין חלה במאה הי"ב, ובמאה הי"ג [illegible]. ברוב צורותיו ופרטיו הוא [illegible] דומה לבנין רומני, [illegible] כבר [illegible]. תכנון הבית היה מוגדר ע"י העמודים שעמדו בצירו וחילקוהו לשתי „ספינות".[1] בנינים דו-ספינתיים אמנם הופיעו פה ושם גם בארכיטקטורה הנוצרית, אבל לא לצורך כנסיות. עד כמה שאלה היו בניני אורך, היה מספר טורי עמודיהם זוגי ומספר ספינותיהם לפי-כך בלתי זוגי. ביחוד בלבות יעקב פינקרפלד ז"ל ידוע לנו, שבארץ-ישראל הופיעו בתי-כנסת דו-ספינתיים עוד לפני זה של וורמס, כמו זה של הקראים ושל הרמב"ן בירושלים, מן המאות הי"ב והי"ג. (מסקנת פינקרפלד [illegible], כשני כראשון, [illegible] נושן [illegible] השערתי, שבית-הכנסת [illegible] היה דו-ספינתי.) וורמס היתה הבימה [illegible] פשוט ומגולגל, בלי [illegible] בתבנית בית-הכנסת, למרות חשיבותה העיקרית בתפקידי בית-הכנסת. [illegible] את בה"כ של רגנסבורג [illegible] אינו מנירים אלא מתוך שני פיתוחי-נחושת [illegible] הנציחו אלברכט אלטדורפר, [illegible] 1519, [illegible] לפני [illegible] או [illegible] אחר. [illegible] גם נראה [illegible] מזרחיים העמודים. [illegible] גם היו רק שנים בוורמס, ואם עבות [illegible] הגרמני [illegible], היו גם כאן שלשה. ממספרם הגרוטסקי בכל [illegible] לא נוכל להסיק הרבה מסקנות. [illegible] נרשום לפנינו, [illegible] הבנינית הדו-ספינתית חדרה שברגנסבורג [illegible] ב„אלטנוי" (של תנאי)-שול בפראג הופיעה מחדש. ברגנסבורג כבר מפותחת הבימה בהתאם לתפקידה: בין שנים משלשת העמודים שבתוך באמצעי התחומה מעל בסיס של מדרגות, מבנה מפואר באבן, שאיננו עוד רהיט, אלא חטיבה ארכיטקטונית. עוד יותר נעשית הבימה לחלק מאלם הבנין הגותי בפראג. התפקיד הארכלי של המקום המיועד לקריאת התורה קרוב להרבה בדרך ארכיטקטונית מאד, אבל הואק [illegible] לכך.

1) בשם זה נקרא בארכיטקטורה הרחב שבין שני טורי עמודים ולא שבין טור עמודים ובין קיר.

אחרון בתי-הכנ"ס בעלי שתי-הספינות הוא זה של [illegible] קרקוב, ושם הבחנו (מן המאה הי"ד גם היא)
הסופית של טיפוס זה. בפנים האדריכלית הבלאה נוצרה הבימה מברזל מעשה פתוחות
בדומה לזו של פראג
אמנותית, היחס שבינה ובין הבנין מתהדר כאן עוד יותר. אלא שעד היום חלק ממנו
או אפילו חלקו המכריע, לא הגיעה הבימה גם בקרקוב. בתוך הטיפוס הדו-ספינתי אי-אפשר
היה להשיג את הפתרון הסופי לבעית הפונקציונליות. היה צורך ליצור דבר חדש ביסודו,
כדי להעניק לחלל המרכזי גם את תפקידו המרכזי בתכנון ובמבנה (וגם את מלוא התפקיד המרכזי). כך נוצרה התבנית של
בנין האורך הדו-ספינתי ונוצרה תבנית המרכזית היהודית.

לכאורה יכול גם בית-הכנסת של לובלין להחשב לראשון, אבל מאורגנו בלתי ידוע, ולאחר
החורבן הגדול בודאי אין עוד שום סכוי לבירורו. ואילו בנוגע לפשמישל יש בידנו תאריך בטוח,
שנ"ד, 1594, והוא מחייב את מתן כבודו של אב-טיפוס לפשמישל. למרובע אורכו
ארבעה עמודים נעשתה הבימה כאן, וארבעתם מתאחדים מעליה בקשתות שמהן צומח
הקמרון המשתרע בבנין גמור עד ארבעת הקירות (ד' תאונה) ולכן, ס"ס, נעשתה הבימה כעין
שורש המצמיח מתוכו את הגלעים הנושאים את הקמרון, למרכז הפונקציונלי-הארכיטקטוני.
זכר לכיוון האורך נשאר כאן עוד ע"י, שארון הקודש מודגש בדרך חגיגית באמצע הקיר המזרחי.
התקדמות, כלומר הפתרון שהושגו בטיפוס הדו-ספינתי ואיזה שלמות שבהם,
די כדי להכניעם, שבעם היהודי נולדה הצורה הארכיטקטונית בלבד, ואין היא תולדת
איטליה, אלא זה [illegible] במאה המחשבות גדולי הארכיטקטים את הרעיון של בנין מרכזי
מסוג אחר. הבמה [illegible] פרק לתפארת בדברי-ימי האדריכלות היהודית. במשך המאה הי"ז
ניבנו עוד כמה וכמה בתי-כנ"ס גדולי מימדים ונודעים כמו זה של רישא (Rzeszów) ובגדול
של וילנה, שעליו נאמר כי יהודי אירופה המזרחית. עד באמצע [illegible] של המאה
השמונה עשרה היה בטיפוס המרכזי עוד הכוח לגבש עבודות קונסטרוקטיביות ואסתטיות.
בטיקוצין, למשל, ... קמרון-הבינים, שבין ארבעת העמודים המרכזיים ובין הקמרון
הראשי, בשתי קומות. עלם התבנית הוצאה עד שלמות הסופית בעלם קרבת פשמישל,
בבית-הכנסת של הפרבר שבלבוב. בבנין הזה אין עדיין יחס [illegible] אין

המרובע המרכזי ובין שאר חטיבות הקמרון. במבנה גדולים בגג המרכזי של הקמרון
שמונה תאים באותו הגודל, כלומר אחד בכל ארבע לצדיו ובארבע פינותיו, וכך נוצר שם
קמרון בן תשעה תאים סדירים. ✓

מלבד ~~את~~ המקום המכובד [המקום 2, את 3, המגיע 4] בדברי-ימי ארכיטקטורה לא ישכח גם יופיו ~~של~~ הבלתי-מנוסר (?) בפשטותו
מלב כל מי שראהו. הניגוד בין החיצוניות הפשוטה והצנועה לבין הפנים בתפארת כל פרטיו הגביר
את הרושם החזק של היצירה המונומנטלית הזאת.

יש גם הטיפוס ~~של~~ שמוצאו מפרסי נוסף בגבולות האלרחיים (?) עוד ~~ב~~ גרם בולט מאוד, *
האמנות יותר מבחינה היסטורית מאשר מנקודת ראות ארכיטקטונית, כלומר כפתחות / זיכרון ע"י
ליורים לשם הגנה. ואולם לא הצלחתי לברר, מתי ~~הצלבנים~~ הרגונים יהודים בבנינים אלה.